

ΤΟ ΦΙΛΙ

(Ίστορική και ψυχολογική μελέτη.)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ*

Ἔχει τὰ ἱστορικά του τὸ Φιλί.

Εἰμουνα τότες ἐδῶ στὸ ξοχικό μας, ποῦ γράφω σήμερις τὴ μικρὴ τὴ σημείω ση, στὰ 1892, τὸ ὕστερνὸ τὸ καλοκαίρι ποῦ περάσαμε μὲ τὸ μακαρίτη τὸν πεθερό μου. Ὅλοι μας τὸ βλέπαμε πῶς ἔπασκε ἀπὸ κακὴ ἀρρώστια, ἐλπίδα καμιά δὲν εἶχαμε, καὶ δείχναμε ὁ καθένας πρόσωπο λυπημένο. Ἐκεῖνος ὄχι. Τὸ ἤξερε πολὺ καλὰ πῶς θὰ ποθάνη καὶ μάλιστα πῶς θὰ ποθάνη γλήγορα. Εἶχε πάντα τὸ χαμογέλιο του τάγαθῶ, μὰ δὲν τοῦ ἄρεζε πιά νὰ μιλῇ, καὶ σώπαινε σώπαινε ὥρες. Σὰν ἔβγαине νὰ κάνη λίγο περίπατο μὲ τὰμάξι, λέξη δὲν ἔλεγε, παρὰ ἓνα νχί, ἓνα ὄχι ποῦ καὶ ποῦ. Συλλογιούνταν, κοίταζε γύρω του τὰ δέντρα, τίς κορφοῦλες, τὴ θάλασσα. Κατόπι, σὰ γυρίσαμε στὰ Παρίσια, ὅχιτῶ μέρες προτοῦ ξεψυχήσῃ, μὰς εἶπε πῶς στὸν περίπατο καὶ σπίτι, θεωροῦσε τὴν Πλάση τὴν αἰώνια, γιὰ νὰ τὴ μελετήσῃ, γιὰ νὰ εἶναι πιὸ ἑτοιμος, ὅταν ἔρθῃ ὁ θάνατος. Γι' αὐτὸ σώπαινε· λαλοῦσε μοναχός του μὲ τὴ Δημιουργία, εἶχε μαζί της μυστικά, τὴ ρωτοῦσε, τοῦ ἀπαντοῦσε, κ' εἶπα συχνὰ μὲ τὸ νοῦ μου πῶς καλὰ πράματα θὰ τοῦ ἔλεγαν τὰ κύμματα καὶ τὰ δέντρα κ' οἱ κορφοῦλες, ἀφοῦ δὲ φαντάζεται κανένας θάνατο πιὸ ἥσυχο, πιὸ γλυκό. Πάντα θέλησα νὰ δηγηθῶ τὸ θάνατό του, κ' ἴσως τὸ χάμω μιὰ μέρα. Εἴταν ἀλήθεια θάνατος ἄλλου Σωκράτη. Τότες ὅμως, τὸ καλοκαίρι, ἀκόμη δὲν καταλάβαινα τί ἔκανε καὶ σώπαινε τόσες ὥρες· τὸν ἔβλεπα καὶ μ' ἔκαιρνε θλίψη, θλίψη ποῦ θαρροῦσα καὶ κατέβαινε ἀπάνου μου ἀπὸ παντοῦ, ἀπὸ τὰ πέφκα καὶ τοὺς πλατάνους, ἀπὸ τὰ σύννεφα καὶ ἀπὸ τὰ βουνά, κ' ἔτσι μοῦ φκίνουνταν πῶς εἴτανε κ' ἡ Δημιουργία θλιμμένη ποῦ ἀποχαιρετοῦσε τέτοιον ἄντρα, που πήγαине τέτοιος ἥλιος νὰ βασιλέψῃ.

Παρατήρησαν οἱ ψυχολόγοι πῶς συχνὰ μέσα στὴν ψυχὴ μας γεννιοῦνται ἀντίθετοι λογισμοί, πῶς συνηθίζουμε καὶ ζεβγαρώνουμε συχνὰ τὸ Χάρο μὲ τὴν Ἀγάπῃ. Μόνο ποῦ βλέπουμε θάνατο, τυχαίνει καὶ στὴν καρδιά μας ἀρχινᾷ μ' ἓνα παράπονο γλυκό, μ' ἓνα κρημὸ ἀλάλητο, νὰ τραγουδάῃ τὸ τραγοῦδι τῆς Ἀγάπης. Ἀφτὸ περίεργο διόλου δὲν εἶναι· ὁ ἄνθρωπος πάντα ἔχει πόθο καὶ λαχτάρα νὰ ζήσῃ· ἅμα δὴ πῶς τίποτις ἡ ζωὴ δὲν εἶναι, πῶς ἡ πνοή του, σὰν τὰγέρι ποῦ φυτᾷ, πᾶει νὰ χαθῇ στὸ ἄπειρο γιὰ πάντα, τὴν ἀγάπῃ ἀμέσως συλ-

* Ἀπὸ τὸν δεύτερον τόμον ποῦ θὰ ἐκδοθῇ προσεχῶς τῶν « Ρ ὁ ὁ ω ν καὶ Μ ἡ λ ω ν », εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὰς σταίλῃ ὁ κ. Ψυχάρης τὸν πρόλογον ποῦ δημοσιεύομεν τώρα τοῦ Φιλί οῦ καθὼς καὶ μερικά ἄλλα περὶ τῆς γλώσσης μας, τὰ ὁποῖα θὰ δημοσιεύομεν εἰς τὰ κατόπιν τεύχη.

λογέται, τὸ προσφύγι του εἶναι ἡ ἀγάπη, ὁ βοηθὸς του κ' ἡ παρηγοριά του, γιατί ξέρει πῶς εἶναι ἡ μάννα τῆς ζωῆς.

Ἔτσι καὶ γὰρ ἓνα βράδυ, ὅξω στὸ περιβόλι, κοίταζα στὸν καημὸ μου τὸν οὐρανὸ ποῦ εἴταν ἀστέρια γιομάτος, καὶ πειδὴς τὸ συνηθίζω, σὰν εἶμαι λυπημένος, νὰ λέω κάτ'ι στίχους τοῦ Ντάντε, θυμήθηκα τὸν περίφημο στίχο τῆς ἀγάπης:

La bocca mi baccio tutto tremante.

Ἔτσι γράφηκε τὸ *Φιλί*. Γιατί, μιὰ καὶ τὸν εἶπα τὸ στίχο, ἀμέσως ἄρχισα νὰ ξετάζω καὶ τὸ νόημά του. Τέτοιοι εἶναι ὁ γλωσσολόγος καὶ κάθε ἄνθρωπος ποῦ καταγίνεται στὴν ἐπιστήμη. Ὡς καὶ τῆς ἀγάπης, ὡς καὶ τοῦ φιλοῦ τὰ ἱστορικὰ πρέπει νὰ μελετήσῃ, πρέπει νὰ βρῇ, πρέπει νὰ μάθῃ! Μοῦ χτύπησε τὸ νοῦ ἐκεῖνο τὸ *b o c c a* τοῦ Ντάντε. Τὰ συλλογίστηκα, προσπάθησα νὰ θυμηθῶ κανέναν ἀρχαῖο ἑλληνα ἢ λατῖνο ποιητὴ ποῦ νὰ μιλῇ γιὰ τὸ φιλὶ στὸ στόμα, ὅπως ὁ Ντάντες. Πῆγα μάλιστα νὰ ῥωτήξω ἀπάνω στὴν κάμερή του τὸν πεθερό μου, ἂν ᾔξερε στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη* κανένα μέρος ποῦ νὰ λέγῃ γιὰ τὸ φιλὶ ἀφτό. Ὁ καημένος ὁ πεθερός μου, ὅσο ἄρρωστος κι ἂν εἴτανε, μὲ τὴ συνηθισμένη του τὴν καλοσύνη καὶ τὴ συνηθισμένη του τὴ μεθοδικὰ ἐργασία, πῆρε νὰ γυρέψῃ ἂν ἔγραφε τίποτις γιὰ τὸ φιλὶ στὸ στόμα ἢ *Παλαιὰ Διαθήκη*. Ἀπὸ τὰ ὑστερνὰ ποῦ σκάλιξε στὰ βιβλία του, εἴταν κι αὐτό. Στὴν *Παλαιὰ Διαθήκη* βρίσκονται πολλὰ φιλιὰ· τὸ στόμα πουθενὰ δὲν τὸνομάζει. Ἀργότερα, τὸν χειμῶνα, στὸ Παρίσι ξακουλούθησα κ' ἔφαξα σὲ ἄλλα βιβλία κάμποσα. Τοῦ κάκου! Μῆτε σὲ ἀφτὰ δὲ βρισκότανε τὸ φιλὶ μὲ τὴν ποίηση ποῦ τοῦ ἔδωσε ὁ Ντάντες-καὶ τότες μοῦ φάνηκε πῶς ξάνοιγα κόσμους καινούργιους.

Ὡς τώρα σπουδάζαμε τοὺς ἀρχαίους στὰ κείμενα, τοὺς μελετήσαμε στὰρχαιολογικά, στὰ πολιτικά τους, στὴν τέχνη τους καὶ στὴν ἐπιστήμη τους. Περὶ φημα ξέρουμε καὶ διαβάζουμε ἓνα Πλάτωνα, ἓναν Εὐριπίδη, ἓνα Σοφοκλή· κάθε λέξη, τὴν ξακριβώσαμε, κάθε μέτρο τὸ ζιγιάσαμε. Μονάχα ἓνα πρᾶμα ξεχάσαμε, τὴν καρδιά τους. Ἀθρῶποι εἴτανε κι' αὐτοί· κι' αὐτοὶ ἀγαπούσανε, πονούσανε, γελούσανε, κλαίανε, μιλούσανε μὲ τὰ παιδιὰ τους, μὲ τὴ γυναῖκα τους, μὲ τὴν ἀγαπητικὴ τους. Τὴν ποίηση τοῦ φιλοῦ τὴν ἔνοιωθαν κι' αὐτοί. Πῶς τὴν ἐνοιώθηκαν; Πῶς ἐνοιώθηκαν ἐκεῖνοι, στὰ χρόνια τὰ περασμένα, ὅσα νοιάθουμε στὰ δικὰ μας ἡμεῖς; Πῶς ἀγαποῦσε ὁ Σοφοκλῆς; Πῶς περπατοῦσε ὁ Εὐριπίδης; Ποῦ ἔκανε τοὺς στίχους του; Κοίταζε τὰ δένδρα σὰν τοὺς ἔγραφε ἢ μόνο στίτι του; Ὁ Σοφοκλῆς πῆγε ἄραγες καμιά μέρα ξεπίτιδες στὸν Κολωνό, γιὰ νὰ στιχοιργήσῃ τὸ χορὸ του τὸν ἀθάνατο; Θύμωνε ὁ ποιητής, σὰ δὲν ἔβρισκε τὸ στίχο; Σὰν τι νὰ εἴταν ὁ καημὸς κ' ἡ χαρὰ τους; Σὰν τι νὰ εἴταν ἡ ἀγάπη τους; Ἐλάτε νὰ τοὺς ἀναστήσου με, νὰ ζωντανέψουνε, νὰ μὴν τοὺς βλέπουμε μόνο τυπω-

μένους, νὰ τοὺς βλέπουμε πιά τώρᾳ μπρὸς στὰ μάτια μας, κατάντικρύ μας, νὰ περπατοῦνε, νὰ γελοῦνε, νὰνεβάζουνε τὰ φρύδια καὶ νὰ τὰ κατεβάζουνε, νὰ παθαίνουνται, νὰ μιλάνε, γιὰ νὰ μὴν εἶναι βιβλία, γιὰ νὰ εἶναι ἀθροῦποι, γιὰ νὰ ζοῦνε.

Τέτοια στοχαζόμουν τότες με τὸ νοῦ μου. Εἴμουνᾶ νέος ἀκόμα. "Ἐλπίζα νὰ τὸ καταφέρω. "Ἐλπίζα νὰ κάμω πολλές πολλές μελέτες σὰν κι' ἀφτήνα, γιὰ τὰ ψυχολογικά τους, γιὰ τὰ μέσα τῆς καρδιάς τους, νὰκούσω ἢ καρδιά τους τί ἔλεγε, νὰ πῶ τὴν ὀργή της ἢ τὴν καλοσύνη της, νὰ πῶ τὰ βαρυὰ της τὰ χτυπήματτα, νὰ πῶ καὶ τὰ τρυφερά, γιὰτὶ τοῦ κάκου, ὅσο κι ἂν πιστέβουνε σήμερις τὸ ἐναντίο, τὸ νοιώθει κανεὶς πῶς εἶτανε ἡ καρδιά τους τρυφερή, μοῦ φαίνεται ἀδύνατο νὰ βγῇ ἓνας ἄθρωπος νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ μοναξιά καὶ γιὰ τὴ φιλία, ὥπως μίλησε ὁ Ἀριστοτέλης χωρὶς ἀλήθεια νὰ τὰ νοιώσῃ ὅσα λέει, δηλαδὴ χωρὶς νὰ λυπήθηκε κάποτε ποῦ εἶτανε μόνος, χωρὶς νὰγάπησε με τὴν καρδιά του καὶ νὰγάπησε τοὺς φίλους του τρυφερά. Γιὰ τίποτις δὲν τῷχομε νὰ διορθώσουμε τὰ κείμενα τὰ κλασσικά, νὰ βγάζουμε, ποῦ λέν, *εἰκασμοὺς*¹, καὶ νὰποφασίζουμε πῶς ἀντὶς τὴν τάδε λέξη ποῦ γράφει ὁ κώδικας, ὁ Ἀριστοτέλης ἢ ὁ Σοφοκλῆς ἔγραφε τὴν τάδε ἄλλη, ποῦ σὰν ἐκδίδουμε Ἀριστοτέλη ἢ Σοφοκλή, τὴ βάζουμε κιόλας στὴν ἔκδοσή μας, πᾶν νὰ πῇ στοῦ ἰδίου τοῦ Σοφοκλῆ ἢ τοῦ Ἀριστοτέλη τὸ στόμα. Καὶ τότες πιά *εἰκάζουμε* πῶς ἔτσι ἔλεγε. Μὰ δὲ βλέπω νὰ μᾶς κατέθηκε ποτέ μας νὰ *εἰκάζουμε* καὶ τί λογῆς ἐνοιώθε ὁ ἄθρωπος τὴν ὥρα ποῦ ἔγραφε μία λέξη, τί λογῆς ἔτρεμε ἡ καρδιά του καὶ δούλευε ὁ νοῦς του, με τρόπο ποῦ ἀπὸ τὴ λέξη ἀπὸ τὸ στίχο, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο, ἀπὸ κείμεν ποῦ λέει, νὰ μάθουμε κι ὁ ἴδιος τί εἶναι, ὄχι μόνο νὰ γυρέβουμε νὰ χαρακτηρίζουμε ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὰ γραψίματα ἑνός, νὰ γενικέβουμε καὶ νὰ φιλοσοφοῦμε. Θαρρῶ πῶς καὶ στὴν ψυχολογία ὁ *εἰκασμός* μπορεῖ νὰ πιάσῃ τὸν τόπο του. Μὰ καὶ τὰ κείμενα φτάνουνε, ἀρκετὰ ἔχομε, ἀρκετὰ γράφουνε, γιὰ νὰ μᾶς φανερώσουνε καὶ τὸν ἄθρωπο, σώνει ἐμεῖς νὰ μὴν τὰ βασανίζουμε πάντᾳ γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴ γραμματικὴ, μὰ νὰ καταλαβαίνουμε κάποτε καὶ τὸ αἶσθημα. Μποροῦσε ὥρατᾳ νὰ γίνῃ καμιά σειρὰ μονογραφίες, με ἱστορικὸ συνάμα καὶ ψυχολογικὸ νόημα, γιὰ τόσα καὶ τόσα ποῦ μήτε τὰ υποψιαζόμαστε στὴν ἀρχὴν τὴν Ἑλλάδα, γιὰ τὴν ἀγάπη, γιὰ τὸ μῖσος, τὴ φιλοδοξία, τὸ φιλότιμο κτλ, κτλ. Μάλιστα, θὰ εἶτανε ὥρατᾳ βιβλίο καὶ πρωτότυπο, ἀφοῦ θὰ μᾶς ἔδειχνε κενένας πῶς ἀγαποῦσαν καὶ μισοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι, στὴν τάδε ἢ στὴν τάδε τὴν ἐποχή, ὥρατᾳ θὰ εἶτανε νὰ ξακολουθοῦσε καὶ νὰ μᾶς ἔδειχνε πῶς μισοῦσαν καὶ πῶς ἀγαποῦσαν οἱ Ἰωμιοὶ στὸ Ἰουζάντιο, πῶς ἀγαπᾶ καὶ πῶς μισαίει σήμερις ὁ Ἰωμιὸς στὴ Ἰωμιόσυνη. Καὶ νὰ

[1] Ἴσως τὸ λὲν *εἰκασία* μερικοὶ [conjecture]· μὰ ὁ *εἰκασμός*, ποῦ εἶναι καὶ δόκιμο, ἔρχεται θαρρῶ καὶ καλῆτερα στὴ δημοτικὴ.

τόκανε κανείς αφοτό για κάθε πάθος της καρδιάς της ελληνικής, για όλα της τα χτυπήματα, για όλα της την ενέργεια, θα γινότανε μια ιστορία μεγαλόπρεπη της ψυχής μας, ένα έργο θεόλαμπρο.

Μήτε τ'όβαλα με το νοῦ μου να το δοκιμάσω, και σὰν ἔκαμα τὸ Φιλί, στάθηκα, γιατί δὲν εἶχα θάρρος ν'αὐτίσω κι' ἄλλη τέτοια μελέτη. Κανέναν θάρρῳ δὲν κατάλαβε ποὺς εἶταν ὁ σκοπός μου ὁ ἀληθινός. Λοιπὸν τὸ πρῶτο μου αφοτό, στή σειρά ποῦ ὠνειρεδόμουναν δὲν πέτυχε—δηλαδή πέτυχε με τὸ παραπάνω. Δὲν ξέρω τί τρέλλα τοὺς ἔπιασε ὅλους τότε, στήν Ἀθήνα καὶ στοὺς Παρίσι τὸ ἴδιο, μόνο ποῦ ἀκούστηκε πῶς θὰ βγάλω ἀνάγνωσμα για τὸ Φιλί. Στήν Ἀθήνα, δὲ χωροῦσε ὁ κόσμος στὸν Παρνασσό, καὶ ἔτρεχαν καὶ ἔτρεχαν ὅλοι νὰ βροῦνε θέση. Στὸ Παρίσι φοβερὸ κακὸ. Ἐγινε πιά ζήτημα τῆς ἡμέρας για τρεῖς βδομάδες, ὥςπου νὰ τ'ἀκούσουνε, καὶ κατόπι ἀναγκάστηκα νὰ δώσω ἀνάγνωσμα καὶ δέφτερη φορά. Ουμῶμαι πῶς μέρα δὲν περνοῦσε, ὥς καὶ στήν ὑστερινή στιγμή, ποῦ νὰ μὴν παρουσιαστῇ κανέναν ῥεπορτέρης σπίτι μου. Ἀρθρα στὶς φημερίδες κάθε τόσο· παντοῦ ὁμιλίες, κουβέντες, φιλονικίες, φιλοσοφίες για τὸ ἴδιο τ'ἀτικείμενο. Τοὺς φάνηκε πρωτότυπο τὸ θέμα, καὶ σήμερις ἀκόμα μιλοῦνε για τὸ συγγραφέα τοῦ Φιλίου. Τ'ἄδλεπα καὶ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, λυπούμουναν, γιατί σηκώθηκε ὁ κόσμος στὸ ποδάρι μόνο καὶ μόνο για τὸ λόγο ποῦ ἔβγαίνει ἔξωφανα ἕνας καθηγητῆς νὰ μιλήσῃ σοβαρὰ καὶ σπουδαῖα για ἕνα πρᾶμα ποῦ δὲν τὸ πίστεβε ὁ κόσμος πῶς μποροῦσε νὰ γίνη ἀξιοσπούδατο. Τὴ σπουδὴ μου ὅμως τὴν ἴδια λίγοι παρατήρησαν τί νόημα εἶχε. Στήν Ἀθήνα πάλε, μήτε νόημα μήτε σπουδὴ κοιτάζανε νὰ δοῦνε, παρὰ μόνο πῶς για φιλὶ ὁ λόγος κι' ἀναψαν πιά τὰ κεφάλια¹. Ὡστόσο, στήν Ἀθήνα, πέρχον χαρισάμενες μέρες, πηγαίνοντας στήν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη, στὴ Β.βιβλιοθήκη τῆς γαλλικῆς Σχολῆς, ψάχνοντας τὰ βιβλία κ' ἔπειτα γράφοντας τὴ μελέτη μου στὴ Βιχτώρια. Σὰν τὴν τελείωσα πιά, τὴν ξαναπεράσαμε ὅληνα με τὸν καλὸ μου τὸ φίλο Στέφανο Στεφάνου, ποῦ ὁ Θεὸς ξέρει τί λέγαμε καὶ τί δὲ λέγαμε, ὁ Στέφανος με τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκεῖνο τὸ ἀκούραστο καὶ ποῦ ὀλοένα λές καὶ σπιθοβολάει.

Τὸ βάζω ἐδῶ για νὰ δῇ πῶς δὲν τὰ ξέχασα. Δὲν ξεχνῶ κι' ὅλους τοὺς ἄλ-

(1) Διάβαναι τὶς προάλλες τ'ἀκόλουθα [Ἄφρ. 4 τοῦ Ἀπρ., 1902, 5] «Αὐτὰ καὶ ἄλλα εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ὁύροπ [ποῦ ἔγραψε κι' αφοτὸς κατότι μιὰ μελέτη για τὸ Φιλί], ὅστις εὐτυχέστερος ἀπὸ τὸν Ψυχάρην πραγματευθέντα ἄλλοτε τὸ ἴδιον θέμα ἔγεινε διάσημος πλέον καὶ ἀναγνωρίζεται εἰς τὸ ζήτημα τῶν φιλημάτων [!].» Ἐτσι κρίνει ὁ Ῥωμιός. Τὸ πιδ νόστιμο εἶναι ποῦ ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Ὁύροπ πῆγε καὶ πῆρε τὰ πιδ ἀνάλατα ἱστορικὰ ἢ ἀνέκδοτα για τὸ φιλὶ, δίχως φιλοσοφία, δίχως ποίηση, καὶ τ'ἄβαλε στοὺς ἄρθρο του. Σὲ ἄλλους τόπους, σέβεται ὁ καθένας τοὺς δικούς του· θὰ καφκεθῇ μάλιστα, καὶ κάποτε ἴσως χωρὶς λόγο, μπροστὰ στοὺς ξένους· στήν Ἑλλάδα, μήτε νοιώθουνε, καὶ κάλλια θὰ προδώσῃ ὁ Ῥωμιὸς τὸ Ῥωμιό, παρὰ νὰ πῇ τὴν ἀλήθεια.

λους που ήρθανε τότες στὸν *Παριασσό*, μήτε τὸ σοφὸ μου φίλο τὸν κ. Ν. Γ. Πολίτη ποῦ εἴταν τότες πρόεδρος τοῦ *Παριασσοῦ* καὶ προσέδρεψε ὁ ἴδιος τὴ βραδεῖά ἐκεῖνη. Ἀκολούθησε καὶ κάτι πολὺ νόστιμο. Ἀφοῦ τέλειωσε τὰνάγνωσμα, δηλαδὴ ἀφοῦ μ' ἄκουσαν ὅλοι, ἄρχισαν καὶ λέγανε· «Μὰ ὁ Ψυχάρης μιλεῖ σὰν καὶ μᾶς!» Μερικοὶ κοντέψανε νὰ ποῦνε πῶς μιλοῦσα τὴν καθρέβουσα. Τὸ πα-
ρατήρησα συχνά· ὅσο μὲ διαβάζουνε, ὅσο τὰ βλέπουνε τυπωμένα, ἢ γιὰτὶ δὲ συ-
νήθισαν ἢ γιὰτὶ ἔτσι τὸ φέρνει κ' ἡ ὀρθογραφία, πολλοὶ ἀποροῦνε καὶ σαστίζουνε. Σὰ μ' ἀκούνε, καταλαβαίνουνε πῶς εἶναι ἡ γλώσσα τους, ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτη. Ἴτως ἀπὸ φτάνει γιὰ νὰ δῇ ὁ καθένας τί βάζει ἔχουν ὅσα ξεστομίζουν ἐναντίο
μου οἱ δασκάλοι.

Ἀλήθεια, ποτέ μου τὰ λόγια τους δὲ μὲ τάραξαν καὶ κανέναν ἀπ' αὐτοὺς ἂν
ἔβγαλε τέτοιο πρᾶμα μὲ τὸ νοῦ του — εἴτε δάσκαλος εἴτε μιτοδάσκαλος εἴτε
καὶ μαλλιαρός — δὲν τὸ κατώρθωσε νὰ μὲ βγάλῃ ἀπὸ τὸ δρόμο ποῦ βαδίζω. Κ' ἔτσι νὰ
τὸ κάμουν ἀπόφαση· ἐγὼ πάντα καὶ πάντα τὴν Ἰδέα. Σὰ γύρισα
στὸ Παρίσι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, τὴν πρώτη πρώτη μέρα θαρρῶ ἄρχισα νὰ γράφω
Τὸν εἰρη τοῦ Γιαρρίρη, ποῦ στὴν Ἀθήνα τὸ εἶχα τότες συλλεγιστῇ. Κι' ἀφοῦ ὁ
λόγος μας εἶναι γιὰ *Τὸν εἰρη τοῦ Γιαρρίρη*, καλὸ ἴσως κάτι νὰ δηγηθῶ ποῦ
μπορεῖ νὰ βγῇ ἀπ' αὐτὸ ἴσως κανένα ὄφελος καὶ γιὰ τοὺς νέους.

Στὸ Παρίσι, μιὰ καὶ γίνῃ κανεὶς τῆς μόδας, ποῦ λένε, μιὰ καὶ γνωριστῇ, μιὰ
καὶ πετύχῃ σ' ἓνα ποῦ δημοσιέβει, κ' εἶναι βέβαιος πῶς, καλὰ κακὰ, ὅσα δημο-
σιέψῃ, κατόπι, τὸ ἴδιο καὶ μάλιστα πολὺ περισσότερο θὰ πουληθῶν καὶ θάκου-
τοῦνε· νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴν εἶναι τὸ δευτέρου τοῦ ἔργου καλῆτερο ἀπὸ τὸ πρῶτο, θὰ
πετύχῃ δύο καὶ τρεῖς φορές πιὸ πολὺ. Πρέπει ὅμως κανεὶς ἀμέσως νὰ πέσῃ στὴ
δουλειά, νὰ δημοσιέψῃ ἀμέσως, δίχως πολλὰ χασομέρια. Τότε, καὶ νὰ μὴν
ἀξίζῃ τὸ δεύτερο, σὰν ἔρχεται καταπάνω στὰ τακούνια τοῦ πρώτου, γιὰ σί-
γουρο, τὸ λιγώτερο ποῦ θὰ γίνῃ, θὰ χρυσοπουληθῇ.

Πόσοι νέοι τὰ ὀνειρεύονται αὐτά, πόσοι τὰ κυνηγοῦνε! Καὶ ἐγὼ σὲ κεῖνα
τὰ χρόνια, σὰν ἔβγαλα τὸ *Φίλι*, καὶ γὰρ εἶμουν νέος. Καὶ γιὰ τὸ θέατρο νά-
γραφα, καὶ κανένα ρομάντσο νάκανα, ὅπως εἴταν τότες ἀνιχνυμένος ὁ κόσμος μὲ
τὸ *Φίλι*, ὅ,τι κι ἂν ἤθελα, θὰ τὸ κατώρθωνα. Καὶ δρᾶμα νὰ εἴτανε, παίζουνταν,
καὶ βιβλίον νάβγαζα, θὰ τάρπαζαν προτοῦ βγῇ ἀκόμη. Ἀφτὰ ἐγὼ τὰ ἤξερα.
ἤξερα κι ἀπὸ τᾶλλο μέρος πῶς νὰ στάβρωνα τὰ χέρια μου ἢ πιὸ σωστά, νὰ
μὴ δημοσιέβω τότες ἄς εἴτανε πιὰ καὶ κανένα δηγηματάκι, ἢ ὅτι κι ἂν εἴτανε,
τὸ ἤξευρα πῶς ἡ Τύχη στὸ Παρίσι, θέλει στὴ στιγμή ποῦ σὲ φωνάζει νὰ τὴν
ἀκολουθήσῃ, πῶς δύο φορές δὲ σοῦ γελᾷ, πῶς τὴ δέφτερη μπορεῖ νὰ σὲ γε-
λάσῃ. Ἄν καθόμουν μάλιστα, ὅπως τὸ εἶχα σκοπό, ἀντὶς περισιάνικα δηγημα-
τάκια νὰ γράφω *Τὸν εἰρη τοῦ Γιαρρίρη*, τὸ ἤξερα πολὺ καλὰ, ὅχι μόνο πῶς ἡ
δουλειὰ θὰ βαστοῦσε δύο τρία χρόνια τὸ λίγο λίγο, πῶς θὰ εἴτανε φοβερὴ κι

αδιάκοπη δουλειά, μὰ πῶς τὸ δημόσιον στήν Ἑλλάδα δὲν εἶταν ἕτοιμο ἀκόμα γιὰ τέτοιο μυθιστόρημα, πῶς κανένας δὲ θὰ τὸ διάβαζε ¹.

Ναί, τὸ ἤξευρα ἀπὸ τότε· ὡς τόσο, πρέπει νὰ τὸ πῶ, μήτε μιὰ στιγμή, μήτε μιὰ στιγμή, δὲ δίσταξα. Δὲ μοῦ πέρασε κἀνὲν ἀπὸ τὸ νοῦ πῶς εἴτανε δυνατό τέτοιο πρᾶμα, νὰ τρέχω νὰ γυρεύω θέατρα καὶ ρομάντσα, καὶ νὰ φήσω τὸ *Γιαννίρη*! Γιὰ νὰ περάσῃ μάλιστα ἡ φούρια ἐκείνη, μαζί της κ' ἡ μόδα, γιὰ νὰ τῆς κέψω τὸν ἀέρα, δημοσίεψα τὸ *Φίλι* μόνο ἓνα χρόνον ὕστερις ἀπὸ τ' ἀνάγνωσμα, κἔτσι πιὸ ἥσυχα μπόρεσα νὰ γράψω τὸ πρῶτο μέρος τοῦ *Γιαννίρη*.

Δούλεθα λοιπὸν ἥσυχα στήν κάμερή μου, ὅταν ἔγιναν οἱ τρομεροὶ σεισμοὶ στὴ Χαλκίδα, κ' ἓνα πρωτὶ παρουσιστήκανε σπῆτι μου δυὸ Ῥωμιοί, νὰ μὲ παρακαλέσουνε καὶ καλὰ νὰ κάνουμε κομιτάτο, νὰ φροντίσουμε γιὰ καμιάν παράστασιν, νὰ μαζώξουμε παράδες καὶ νὰ τοὺς στείλουμε κάτω στοὺς σεισμόπληγους, τὶς χῆρες καὶ τὰ ὀρφανά. Μοῦ κόστιζε πολὺ, γιὰ νὰ μὴν τὰ μασοῦμε, νὰ παραιτήσω κανένα μῆνα τὸ *Γιαννίρη* μὰ ἤξερα καὶ τί πρᾶμα εἶναι, τί δυσκολία, τί δαίμονας νὰ καταφέρῃ κανεὶς τέτοιο εἶδος σουαρέδες, νὰ βάλῃ τοὺς πιὸ ξακουστοὺς θεατρίνους καὶ τὶς πιὸ πιτήδεις θεατρῖνες νὰ παίζουνε χάρισμα... καὶ νὰ μὴν πειράζεται τὸ φιλότιμό τους! Τὸ Παρίσι εἶναι βοηθητικὸ κ' ἐλεήμονο, ἔρχεται στὰ τέτοια, μὰ πάντα θέλει νὰ τοῦ δείξῃς καὶ τίποτις καινούριο. Ὡς τόσο τί νὰ κάμω; Εἶπα ναί, καὶ μαζί μὲ τοὺς δυὸ φίλους κάναμε τὰ δύναντα δυνατά, γιὰ νὰ πετύχῃ Εἴμουνα ὁ γενικὸς γραμματέας καὶ μιὰ μέρα πλάγιασα, θυμοῦμαι στὶς τέσσερις τὸ πρωτὶ, γιὰτὶ ἔπρεπε νὰ γράψω ἔσια μὲ σαράντα γράμματα. Ποῦ Γιαννίρης; Ποῦ ἥσυχα; Στὸ ποδάρη!

Ἔγινε ἡ παράστασις. Μαζώξαμε ἑφτά χιλιάδες φράγκα, μικρὰ πράγματα γιὰ τοὺς τόσους ποῦ εἶχανε πάθει ἀπὸ τοὺς σεισμούς. Τὰ στείλαμε στήν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, μὲ το ἄλλο ταχυδρομεῖο, μὰς ἤρθαν κάμποσα καλὰ μαν-

(1) Μήπως θὰ πειράξω κανέναν λέγοντας πῶς δὲν κρίνουν ἀκόμη, γιὰτὶ δὲν ἔχουνε ἀρκετὴ πεῖρα; Δὲν γράφθηκαν ἀκόμη πολλὰ κ' ἔτσι τοὺς πέφτει δύσκολο νὰ καταλάβουν ἀμέσως τὴν οὐσίαν ἐνὸς ἔργου. Ὡς καὶ στήν Ἑβρώπη ἔχει ἰνάγκη ὁ ἀναγνώστης, νὰ τοῦ δείξῃ ὁ κριτικὸς μὲ τὸ δάχτυλο τὸ κατεβατὸ ποῦ πρέπει νὰ τὸ πῇ ὁμορφο νὰ καταλάβῃ καὶ τὸ νόημα. Πῶς νὰ μὴ χρειάζεται ὁδηγὸς στήν Ἑλλάδα; Ὑπάρχει ὅμως; Σὰν ἔβγαλα τὸ *Ῥωμαιοὶ καὶ Ἑβραῖοι*, τί δὲν ἄκουσα; Γιὰ τὸ *Γουανὰκ*, λ. χ., εἶπαν πῶς δὲν εἶναι κωμικὴ διόλου ἡ *κωμωδία*. Δηλαδή, νομίζουνε πῶς ἅμα εἶναι κωμωδία, πρέπει καὶ καλὰ νὰ γελάς σὰν τὸν *χάγ*. Πῶς μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ κωμωδία μὲ λίγα γέλοια καὶ μὲ φαντασία πολλή, πῶς μπορεῖ νὰναι κ' ἡ κωμωδία ποίημα, δὲν τὸ στοχάζονται ἀκόμη.—Ὡς τόσο, νὰ μὴν ἀδικοῦμε τὸν κόσμον μὲ τὸ παράπονόν. Δὲν ἔχασα τώρα τὸν ἄρθρον ποῦ ἔγραψα γιὰ τὸ *Γιαννίρη* ὁ Παλαμάς. Καὶ κάτι ἄλλο ποῦ εἶπε γιὰ τὸ *Γουανὰκ*.

τάτα. "Εγραφε μιὰ φημερίδα πῶς τοὺς παράδες ἀφτοὺς ἡ Ἑλλάδα δὲν πρέπει, δὲ γίνεται μήτε νὰ τοὺς δεχτῇ, μήτε νὰ τοὺς κατὰδεχτῇ, πῶς εἶναι ἀπὸ μέρους μου βρισιὰ νὰ τῆς στέλιω χρήματα. γιατί ἔσα ἔκαμα, τᾶκκα ἀπὸ *ρίεκλάμα*.

Τῷγραψα κι ἀφτὸ γιὰ τοὺς νέους. Τὰ τέτοια πρέπει κανεῖς νὰ τὰ θυμᾶται, ἤσυχα, ὅπως ταιριάζει νὰ θυμᾶται ὁ φιλόσοφος, ποῦ τὸ κάτω κάτω στοὺς ἀθρώπους τὸ χρωστᾷ σὰν ἔμαθε ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ πάη ἡ ἀδικίᾳ. Μρέπει ὅμως νὰ τὰ λέη στοὺς νέους, γιὰ νὰ μάθουν κι ἀφτοὶ πῶς πάντα τὸ χρέος του ἔχει νὰ κάμῃ κανεῖς, καὶ πῶς τίποτις, μὰ τίποτις στὸν κόσμον δὲν ἔχει τὴ δύναμη νὰ τὸν ταραξῇ, σὰ συλλογέται τὴν Ἰδέα.

14 τοῦ Σταβροῦ 1904.

I. Ψυχάρης

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΟΙΚΤΟΣ ΕΝ ΤΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΤΟΛΣΤΟΗ ΚΑΙ ΟΥΓΓΩ

Μελέτη Α ΜΠΕΡΤΟΝ (ἐκ τοῦ ρωσικοῦ). (Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγ. φύλλον.)

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ «Πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης» (1864—1869), ὅτε ἦτο ἡ ἐθεώρει ἐκυτὸν σκεπτικὸν φιλόσοφον, ὑπῆρχε ἐν αὐτῷ κάτι τι ἰσχυρότερον αὐτοῦ τον σκεπτικισμοῦ—ἡ ἀγαθότης του. Καὶ τότε εὐνοούμενός του ἦρως ἦτο ἄνθρωπος ἐκ τοῦ λαοῦ τοιοῦτος, ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἴδῃ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Καυκάσου ἡ ἐπὶ Κριμαϊκοῦ πολέμου. Σύντομον ἐπείσδιδον ἐκ τοῦ «Πολέμου καὶ εἰρήνης», ἐκεῖνο μὲ τὸν Καρατάγεφ φαίνεται ὡς προαγγέλον ὅ,τι μᾶς ἔδωκε κατόπιν. Ὁ Καρατάγεφ—στρατιώτης, παρηγορῶν τὸν Μπεζούχωφ, αἰχμαλώτον ἐπίσης τῶν Γάλλων, ὅπως αὐτός, ρυπαρὸς καὶ ρακενδύτος, ἐνασχολεῖται ἀδιάκοπα μὲ τ' ἄρρωστὰ του πόδια, διπλῶνων καὶ ξεδιπλῶνων τὰ παντὶ ποῦ τὰ ἐσκέπαζαν, ὁ δὲ Μπεζούχωφ κατ' ἀρχὰς ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον διὰ νὰ μὴ τὸν βλέπῃ. Ἄλλ' ὁ Καρατάγεφ τὸν ἐρωτᾷ ἂν ὑπέφερε πολλά, τοῦ διηγεῖται δὲ τὴν ἰδίαν του ζωὴν, ἡ ὁποῖα ἦτο πάντοτε ἀθλία, τόση δὲ ἀπλότης, τόση γλυκύτης καὶ πίστις ἀφελῆς ἐνυπῆρχεν εἰς τὴν ἀφήγησίν του, ὅπου ὁ Μπεζούχωφ, συγκινηθεὶς ἐκ βάθους ψυχῆς, ἀποφασίζει νὰ λάβῃ τοῦ λοιποῦ ὡς ὑπόδειγμα τὸν χριστιανὸν αὐτόν, αὐτὸν τὸν σοφὸν ρακενδύτην.

Ὁ Τολστόη ἐφύλαξε τὸν ἕρκον τοῦ Μπεζούχωφ. Ἀποσυρθεὶς εἰς τὸ κτήμα του, ἐν μέσῳ τῶν χωρικῶν του, ἀπεφάσισε, πρὶ εἰκοσαετίας ἤδη, νὰ ζῇ μ' αὐτοὺς καὶ ὅπως αὐτοί· ἐφόρεσεν ὑποκάμησον ἀπὸ χονδρόπανον, μὲ ζώνην δερματίνην. Εἶχε παραιτηθῇ πλέον τοῦ σκοποῦ νὰ περιγράψῃ τὰ ἦθη τῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῆς μεσαιᾶς κοινωνίας, ἐὰν δὲ μίαν φορὰν ἀκόμη ἔθιξε τὰ ἀντικείμενα ταῦτα